

FUZÛLÎ DÎVÂNI'NDAKİ ARKAİK UNSURLAR ARCHAIC ELEMENTS IN THE DIWAN OF FUZÛLÎ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KUŞDEMİR*

Amasya Üniversitesi

aysegulkusdemir@hotmail.com

Öz

Kökeni Fransızca olan ve sözlükte “1) Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan 2) eskicil” anlamlarına gelen arkaik (archaique) Türkçenin eski dönemlerine ait yazılı metinlerinde yer alan ve günümüzde de kullanılagelen bir sözcüktür. Türkçe günlük konuşma dili ve edebi eserlerde kullanılan arkaik sözcükler bakımından zengin bir söz birikime sahiptir. Osmanlı döneminde okuryazar ve aydın kesimine hitap eden divan şiiri ürünleri Türkçe arkaik sözcükler açısından kıymetlidir. Sosyal hayata, gündelik yaşama ve diğer kültürel değerlere ait birçok öğreti gibi dönemin pek çok özelliği, dîvân edebiyatı ürünleri yardımıyla gözlemlenebilirken ayrıca söz varlığında veya birtakım dil bilgisi şekillerinde görülebilen eskicil özellikler, incelemeye değer konuları oluşturmaktadır. Bu konu çerçevesinde ele alınan Fuzûlî Dîvânı 16. asırda Türk dilinde var olan eskicil unsurların bazılarını ihtiva etmesi açısından önemli ve üzerinde durulması gereken şekil ve söz varlığı unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Dîvân'da tespit ettiğimiz eskicil şekillerden birine şu örneği verebiliriz: Dîvân'da geçen “örtmek, gizlemek” anlamındaki “yaşurmak” sözcüğü Eski Türkçe döneminden beri kullanılan ama bugüne ulaşmayan ilgi çekici bir kullanımı göstermektedir. Verilen bu örnek hem Eski Türkçe döneminde tanıklanmış bir ögenin 16. yüzyılda yazılmış bir metinde yer alması hem de kullanımının

* ORCID: orcid.org/0000-0002-7753-2086.

bugüne ulaşamamış olması bakımından arkaik özellik göstermektedir. Çalışmada buna benzer eskicil şekillerin örnekleri verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Fuzûlî Dîvânı, eskicil unsurlar, Eski Türkçe, şiir.

Abstract

Archaic which is of French origin and defined as "1)Remnants of fine arts from the pre-classical age 2)Archaïque, which means "ancient", is a word that has appeared in written texts from the ancient periods of Turkish language and is stil used in contemporary contents. Turkish has a rich vocabulary in terms of archaic words used in daily spoken language and literary works. Diwan poetry products that appealed to the literate and intellectual people of the Ottoman period are valuable in terms of Turkish archaic words. While many features of this period, such as many teachings regarding social life, daily life and other cultural values, can be observed with the help of diwan literature works, subjects worth examining include archaic features that can be seen in the vocabulary or some forms of grammar. Diwan of Fuzûlî, which is discussed within the framework of this subject, is important in terms of containing some of the archaic elements that existed in the Turkish language in the 16th century, and contains form and vocabulary that should be emphasized. We can give the following example of one of the archaic forms we identified in the Dîwân: The word "yaşurmak" in the meaning of "conceal, cover" used in the Dîwân seems to have an interesting usage that had been used since the Old Turkic period but has not survived to the present day. Said it is possible to say that the given example is noteworthy as it shows archaic features both because an element witnessed in the Old Turkic period was included in a text written in the 16th century and because its use has not survived to the present day. In our research, examples of similar ancient shapes will be given.

Keywords: Fuzûlî, The Dîwân of Fuzûlî, archaic morphemes, Old Turkic, poetry

Giriş

Fuzûlî için XVI. yüzyıl divan edebiyatının en önemli şairidir, denebilir. Irak Türkmenlerinden olan şair şiirlerini Azerbaycan Türkçesiyle yazmıştır. Şöhreti bütün Türk dünyasınca bilinen Fuzûlî, en büyük lirik şairimiz olarak bilinmektedir.

Şiirlerinde döneminin özelliklerini yansıtan Fuzûlî, ortaya koyduğu gazellerinde Türkçenin eski dönemine ait sözcüklerinden de yararlanmıştı. Bir bölümü eski şeklinde olduğu gibi, bir bölümü ise birtakım ses değişikliklerine uğramış olan bu eski sözcükler, Fuzûlî'nin gazellerinde Türkçenin geçmişten o güne uzanan köprüleri olmuştur.

Örneklere geçmeden önce çalışmanın temelini oluşturan “arkaizm” teriminin sınırlarının belirlenmesi yararlı olacaktır. Türk Dil Kurumu'nun yayımı olan Türkçe Sözlük'te “arkaizm” için şu tanımlar söz konusudur: 1. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait bir biçimin, yapının özelliği. 2. Sanatta varılan olgunluk aşamasından sonra o sanat dalının erken dönemlerine dönüş çabasında bulunma. 3. Modern dille yazılmış bir metinde geçmişi daha somut canlandırabilmek amacıyla eskimiş kelime veya deyimlerden yararlanma. (Türkçe Sözlük, TDK, 2011, s. 153). “arkaik” kelimesi için ise “1.Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan. 2. Eskicil” (Türkçe Sözlük, TDK, 2011, s. 153) anlamları yer almaktadır.

Ölmez, *eskicil öge* adını verdiği unsurla ilgili yaygın görüşlerden farklı bir tutum sergiler. Tekin ve Doerfer'in tariflerinden hareketle Ölmez'e göre eskicil öge, “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır” (2003, s. 136).

Bu çalışmada ele alınan ve tarafımızca birer arkaik öge olarak tespit edilen unsurların sadece Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı iddiası söz konusu değildir. Tespit edilen unsurların birtakım şekil ve anlam değişikliğine uğramış biçimleri başka Türk lehçelerinde de mevcuttur. Söz konusu unsurların arkaik olarak değerlendirilmeleri, Eski Türkçedeki biçim ve anlamlarına yakın özellikler göstermelerindedir.

Çalışmada ele alınan arkaik unsurlar için kaynak eser olarak Ali Nihat Tarlan'ın *Fuzûlî Divanı Şerhi* adlı eseri kullanılmıştır. Çalışmada önce gazellerdeki arkaik unsurların hangi şiir ve beyitlerde geçtiği belirlendi. Ardından tespit edilen unsurlar alfabetik sıraya göre dizildi, daha sonra sözcüklerin beyitteki anlamı belirtildi. Bu sözcüklerin zikredildiği beyitler ise hemen

sözcüğün altında dikkatlere sunuldu. Daha sonra sözcüğün farklı dönemlerdeki anlamları verildi. Tarama, tespit, tasnif ve anlamlandırma aşamasında sözcüklerin bu farklı dönemlerdeki anlamları da dikkate alındı. Beytin sonunda ve arkaik ifadenin geçtiği sayfa numarası kısaltılarak gösterildi.

1. Eklerde Görülen Arkaik Unsurlar

-AyIn emir/istek eki

1.tekil şahıs emir/istek eki “-AyIn” içerdiği şekil itibarıyla Eski Türkçe dönemine kadar indirilebilirken, daha sonra yerini “-AyIm” şekline bırakmıştır. (Bu ekin Eski Türkçe döneminde dilek kipi olarak isimlendirilmesi için bk. Gabain, 2007, s. 79)

“**Göreyin** çoh yaşasun dâde ki merdümlük edüp
Gam hücumunda meni eşk ile pinhân etdi” (s.716)

- dUrUr bildirme eki

Beyitlerde geçen “-dUrUr” eki eskicil bir yapıyı içinde saklar. Ercilasun Osmanlı Türkçesi döneminde “durur” bildirme ekinin kullanımının 15. yüzyıldan itibaren azaldığını 17. yüzyılda da görülmediğini belirtir (Ercilasun, 2004, s. 463).

“Hiç meskende karârum yok**durur** ol zevkden
Kim kaçan hâk-i ser-i kûyun ola mesken mana” (s.36)

“Ey Fuzûli her amel kılsan hatâdur gayr-ı ışk
Budürür men bildüğüm vallâhü âlem bi’s-sevâb” (s.106)

“Nola kan tökmekde mâhir ola çeşmüm merdümü
Nutfe-i kâ**bidürür** gamzen kimi üstâdı var” (s.275)

“Sakiya mey sun ki dam-ı gam**dürür** hüşyarlığ
Mestlikdür kim kılır gam ehline gam-harlığ” (s.358)

“Ey Fuzûlî öyle kim bîmâr-ı derd-i ışksan

Yohdürür ölmekden özge hiç dermânun senün” (s.390)

*“Kapunda ham kadümi gezdürüp yürür gönlüm
İtündürür yükürür her taraf kılâde ile” (s.606)*

2. Sözcüklerde Görülen Arkaik Unsurlar

artuk: “fazla, ziyade”

“artık” kelimesi, EUTS’de “artuk” şeklinde, “artık, çok fazla, arta kalan, son, son derece anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 21). ETG’ de “artuk, artok, adruk” şekillerinde “ziyade, artık” anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 262). DLT ‘de “artuk” (Atalay,2006, s. 129), TaS ‘de “1. Başka, gayri, maada. 2. Fazla, ziyade. 3. Küsür, -den fazla. 4. Üstün. 5. Bir bütünün büyük bir kısmı.” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1983,14).

*“Hüsnün oldukça füzûn ışk ehli artuk zâr olur
Hüsn her mikdârolursa ışk ol mikdâr olur” (s.225)*

*“Var bir derdüm ki çoh dermandan artuhdur mana
Koy meni derdümle dermân eyleme var ey hâkim” (s.444)*

*“Gel benim tedbîr-i bihbûdumda sen bir sa’y kıl
Kim olam bu derde artukrağ giriftâr ey hakîm” (s. 445)*

*“Mende sâkin oldu derd-i ışk Mecnûn’dan geçüp
Andan artuhdur meğer ışk içre temkînüm menüm” (s.501)*

barça: “her şey”

“barça” sözcüğü EUTS’de “barça” şeklinde “hepsi, tamamı” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 33). ETG’ de “barça, parça” şekillerinde geçip “bütün, hepsi” anlamlarını içermektedir (Gabain, 2007, s. 266). DLT’ de “barça” şeklinde “bütün, hep” anlamlarında geçmektedir (Atalay, 2006, s. 138). EATS’de (Kantar, 2011) ve TaS’de bu madde başına rastlanılmamıştır.

“Ey Fuzûlî eylerem kat'ı ta'alluk **barçadan**
Bu tarik içre mana tevfiğ ederse yârlığ” (s.359)

“**Barça** afak ehliden çekmiş ta'alluk damenin
Ta Fuzûli hastaya vaslun temennadur senün” (s.387)

birle: “ile”

“birle” sözcüğü EUTS'de “birlä” şeklinde “ile, birlikte beraber” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 44). ETG'de “birlä” şeklinde “ile, ve, birlikte” anlamlarıyla yer almaktadır (Gabain, 2007, s. 141). DLT'de “birle” şeklinde “ile, beraber” anlamlarıyla (Atalay, 2006, s. 166), TaS'de (1983, s.35) “ile” anlamında geçmektedir.

“Kâmet-i ham **birle** bir ehl-i kerâmetdür kaşun
Taş olubdur görgilen baş egmemiş mihrâb ana” (s.54)

“Açılır gönlüm gehi kim girye-i telhum görüb
Açar ol gül-ruh tebessüm **birle** la'l-i nôş-hand” (s.182)

“Mukavves kaşlarun kim vesme **birle** reng dutmuşlar
Kılıclardur ki kanlar tökmek ile jenk dutmuşlar” (s.239)

“Her kitaba kim leb-i la'lün hadisin yazalar
Rište-i can **birle** ışk ehli anı şirazeler” (s.251)

“Var gül berginde hem elhak nezâket **birle** reng
Lîk cân-perver leb-i lâ'lün kimi şîrin degül” (s.433)

“Merdüm-i çeşmüm yığar nâveklerün mümkün şanur
Ol ağaçlar **birle** dutmak eşk deryâsına pül” (s.440)
“Ey tegafül **birle** her sâ'at kılan şeydâ meni
Vâkıf ol kim öldürür bir gün bu istiğnâ meni” (s.620)

daşra: “dışarıya”

Türkiye Türkçesinde anlam daralmasına uğramış olan bu sözcük “daş” köküne dayanmakta ve EUTS ‘de “taşgaru” şeklinde geçip “dışarı” anlamında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 227). ETG’de “taşra” şekliyle “dışarı” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 297). DLT’ de yine “taşra” şeklinde ve “dışarı” anlamındadır (Atalay, 2006, s. 295). TaS’ de “daşra, taşra, dışra” şekilleriyle “dışarı” anlamında geçmektedir (TaS, 1983, s.205).

“Lâle-reng ola şafakda felek-i mînâ-fâm

***Daşra** salmışgibi aks-i mey-i gül-gûn mînâ” (s.78)*

“Katre-i eşküm katarı sîne çâkimden girüb

*Ten evine **daşradan** bâr-ı gam ü mihnet çeker” (s.255)*

*“Râz-ı derûnu **taşraya** salmak revâ degül*

Budur günâhı kim asılır muttasıl ceres” (s.314)

*“Ten evinden rahtunı cehd eyle ey cân **taşra** çek*

Afet-i seyl-i sirişk-i bî-karârumdan sahn” (s.510)

“Hûnin müjelerdür mi bu ya merdüm eliyle

*Ohlar çekilüp **daşra** atılmış cigerümden” (s.550)*

“Yoh özünden haberi kim ki gelür dünyâya

*Bezme **daşra** komaz pîr-i muğan hüşyârı” (s.644)*

deprenmek/teprenmek: “hareket et-”

Bu sözcüğe dair EUTS ‘de madde başı yer almamaktadır (Caferoğlu, 2011). ETG’ de “täpränmäk” şeklinde geçen fiil “titremek, sarsılmak” anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 299). DLT’ de “teprenmek” şeklinde “kıvıldamak” anlamındadır (Atalay, 2006, s. 301). TaS’ de “deprenmek” şeklinde “hareket

etmek, harekete gelmek, kımıldanmak, sarsılmak” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1083, 64). EATS ‘de ise “deprenmek” ve türevleri şeklinde “kımıldamak, çırpınmak, tavır takınmak” anlamlarına da gelmektedir.

“Ey Fuzûlî dehr Zâl’inün firîbinden sakın
Olma gâfil er kimi **tepren** işün merdâne dut” (s.133)

“Hevâdan kâkülündür **deprenen** yâr işte-i candur
Ki her dem çizginüp başuna ister ola kurbânun” (s.409)

“Sabâ ol zülfü **depretdükce** teşvîşüm ziyâd eyler
Sakın depretme kim bağrumdadur başı o küllâbun” (s.412)

“Ohun müsâhabetiyle geçer hoş evkâtum
Helâk olurdum eger **depreneydi** yanumdan” (s.524)

“Azâdelerün gönlün cem etmiş iken gaflet
Tepretme sabha billâh ol zülf-i perîşânı” (s.698)

egin: “sırt”

Söz konusu kelime EATS ‘de “âgin, ângin” şekillerinde yer alıp “omuz” anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 69). ETG’de “âgin, âñin, añın” şekillerinde geçip yine “omuz” anlamına gelmektedir (Gabain, 2007, s. 263). DLT’de belirtilen anlamıyla ve “eğın” biçiminde geçmektedir (Atalay, 2006, s. 171). TaS’de ise “eğın” şeklinde olup “sırt, arka” anlamlarına gelmektedir (TaS, 1983, s.78).

“Ey Fuzûlî men kanâ’at mülkünün sultâniyem
Saltanat esbâbı **egnümde** palâs-ı fakr bes” (s. 313)

esrimek: “sarhoş olmak”

Bu fiil EATS’de “äsürmek” “sarhoş olmak” şekil ve anlamında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 77). ETG’de “äsürmek, isürmek”

şekillerinde geçip yine “sarhoş olmak” anlamına gelmektedir (Gabain, 2007, s. 265). TaS’ de “esirmek” şeklinde olan sözcük “1. Sarhoş olmak, aklını yitirmek, delirmek, kendinden geçmek. 2. Azgınlaşmak, sertleşmek, çok kızmak” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1983, s. 85).

*“Meger kan içmek ile esrimüşdür nergisün yohsa
Besî mey nûş edenler gördüm olmaz böyle kan sarhoş”* (s.323)

ırağ: “uzak”

ıra- fiilinden türetilen bu sözcük EUTS’de “ırak” şeklinde geçip “uzak” anlamındadır (Caferoğlu, 2011, s. 87). ETG’ de “ırak, yırak” şekillerinde yer alıp yine “uzak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 273). TaS’ de ise “ırak, ırak, yırak” şekillerinde olan bu sözcük, diğer sözlüklerde olduğu gibi burada da “uzak” anlamına gelmektedir (TaS, 1983, s.110).

*“İrağ olsun yaman gözden ne hoş sâ’atdür ol sâ’at
Ki uşşâk ile ma’şûk eyleyüb nâz ü itâb oynar”* (s.219)

içre: “içinde”

iç’ten yön eki -re ile türetilen Eski Türkçeden kalma bu sözcük Fuzûlî’nin beyitlerinde sıkça geçmektedir. EUTS’ de “içrâ” şeklinde “içte, içerisinde, içeride” anlamlarına gelmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 89). ETG’de de aynı şekilde geçer (Gabain, 2007, s. 274). TaS’ de “içinde, arasında, içine, ... vaktinde, -de” anlamlarına gelmektedir.

*“Câm içre mey ki dâ’ire salmış habâb ana
Âyînedür ki aks salur âfitâb ana”* (s.41) (33, 114, 146, 224, 233, 315, 385, 457, 511,...)

kamu: “bütün”

“bütün, hepsi, topyekün” anlamlarına gelen söz konusu sözcük birtakım ses olaylarına uğrayarak EAT’de bu şekli almıştır. EUTS

'de "kamağ, kamıg" (Caferoğlu, 2011, s. 164), ETG'de "kamağ, kamıg, kamug" biçimlerinde görülür (Gabain, 2007, s. 277), DLT'de "kamug" şeklinde yer alıp "bütün, hep, kamu, hepsi" anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 2006, s. 196). Sözcük TaS'de "1. Bütün, hep, her. 2. Herkes" anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (TaS, 1983, s.123).

"Ey Fuzûlî âlemün gördüm **kamu** ni'metlerin
Hiç ni'met görmedüm didâr-ı dilber tek leziz" (s.186)

"Fuzûlî câm-ı mey terkin kılup zühd ile takvîden
Kamu dânâya rûşendür bu kim nâdanlığum vardur" (s.251)

"Merhem-i vaslı ile bildü **kamu** derde devâ
Bu Fuzûlî elem-i hecr ile bîmâr henüz" (s.311)

"Men ne hâcet ki kılâm derd-i dilüm yâra 'âyan
Kamu derd-i dilümü yâr bilüpdür bilü bem" (s.475)

"Getürdi acz görüp ışk müşkil olduğunu
Kamu hünerlere üstâd gördüğün gönlüm" (s.491)

"Ey Fuzûlî il **kamu** ağıyârum oldu yâr içün
Sûz-ı dilden gayrı bir dil-sûz yârum kalmadı" (s.653)

"Nisâr-ı hâk-i pâyun lâyıkı bir gevher isterdüm
Kamu gözden geçürdüm katre eşk-i galtânı" (s.692)

"Ey saçun fikri **kamu** sevdâlarun ser-mâyesi
Olmasun başumdan eksük serv-i kaddün sâyesi" (s.713)

kanda: "nerede"

"nerede, nereye" anlamlarına gelen ve zarf olarak kullanılan Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcüktür. Divanda da birçok

verde geçmektedir. EUTS' de "kanda" (Caferoğlu, 2011, s. 165), ETG' de "kanta" (Gabain, 2007, s. 277), DLT' de "kanda" (Atalay, 2006, s. 197), TaS'de "kanda, handa" şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (TaS, 1983, s.124).

*"Mana cem' olur **kanda** kim var bir gam*

Menem mülk-i ışık içre Mecnûn'a vâris" (s.148) (57, 85, 137, 201, 244, 499, 602, 620, ...)

karangu: "karanlık"

Söz konusu sözcük EUTS'de "karangu" şeklinde (Caferoğlu, 2011, s. 167), ETG' de "karaŋgu" (Gabain, 2007, s. 278), DLT' de "karaŋgu, karaŋku" (Atalay, 2006, s. 199), TaS 'de "karaŋu, karaŋu, karaŋılık, karaŋuğ, karaŋuluğ, karaŋuluğ" şekillerinde geçip hepsinde de "karanlık" anlamına gelmektedir (TaS, 1983, s.127).

"Ser-i kuyunda gönlüm berk-i ahın sanma bihûde

***Karangu** gece azm-i kuyun etsem reh-nümûnumdur"* (s.238)

küydürmek : "yara açmak, yakmak"

küydür- fiili EUTS' de "küydürmek" şeklinde ve "yaktırmak" manasında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 124). ETG' de "küydürmek" şeklinde "yakmak, dağlamak" anlamlarında yer almaktadır (Gabain, 2007, s. 283). TaS' de "küydürmek" fiili "bekletmek" anlamındadır (TaS, 1983, s.151). EATS'de Beyitteki anlamı taşıyan fiil "yanmak" manasındaki "küyünmek" fiilidir (Kantar, 2011:488).

*"Nola bulsam zevk **küydürdükce** göğsüm üzre dâğ*

Ehl-i derde dâğ olur bî-derde zîver tek leziz" (s.186)

*"Çerağ **küydüricek** ateş-i nihanumdan*

Fetilesin kıluram mağz-ı üstühanumdan" (s.522)

ötmek: "geçmek"

"ötmek" fiili ile ilgili olarak DLT'de "bir şeyi geçmek, delmek; boşalmak, karın sürmek" anlamları belirtilmiştir (Atalay,

2006:467). EUTS 'de "geçmek" anlamının dışında farklı anlamlarda da kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011:154). ETG'de "geçmek, becermek" anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 291). TsS' de "geçmek, aşmak" anlamlarıyla ele alınmıştır (TaS, 1983, 170).

*"Oku göğsümden **ötüp** kalmış imiş peykânı*

Âh bildüm sebab-i âh-ı demâdem ne imiş" (s.322)

sağınmak: "sanmak, düşünmek"

Söz konusu bu sözcük EUTS' de "sağınmak, sakınmak" şekillerinde ve "düşünmek, plan kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek" manalarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 194). ETG' de "sakın-"olarak geçen fiil "düşün-, plan kur-, kederlen-" anlamlarındadır (Gabain, 2007, s. 292). DLT'de "sakınmak" şeklinde geçen fiil, "sanmak, düşünmek" anlamlarına gelmektedir (Atalay, 2006, s. 264). TaS' de ise bu fiilin anlamı "1. İyi düşünmek, mülâhaza etmek. 2. Sanmak, zannetmek" şeklinde farklı anlamlara gelmektedir (TaS, 1983, s. 177).

"Safâ-yı cevher-i tîğinden umma kâm ey dil

***Sağınma** su vere ey teşne ol serâb sana" (s.50)*

"Peykânları ile doludur çeşm-i pür-âbum

*Ey bahr **sağınma** senün ancak güherün var" (s.232)*

sayru: "hasta"

Eski Türkçe "sayra-" fiilinden "saçmala-"tan sayra-ğ>sayru şeklinde geliştiği söylenen sözcüğün bazı araştırmacılara göre de kökü belli değildir. (Küçük, 2013, s. 125) TaS' de "sayrı, sayru" şekillerinde geçmektedir (TaS, 1983, s. 182).

"Gam yolunda men kalup gitdiyse Mecnûn yoh acep

***Sayruya** düşvârdur hem-rehlik etmek sağ ilen" (s.547)*

"Olur meyl-i dil eفزûn âsitânun daşına her dem

Egerçi resmdür yasdukdan ikrâh eylemek sayru” (s. 565)

segirtmek: “koşmak”

Söz konusu sözcük DLT’de “seğirtmek” şeklinde geçmektedir. Anlamı ise “koşturmak” tır (Atalay, 2006, s. 510). TaS’ de “1. Koşmak. 2. Yürümek. 3. Koşturmak. 4. Saldırmak, akın etmek, çapul için hücum etmek” anlamlarında geçmektedir (TaS, 1983, s. 183).

*“Semendün katlüme segritdün ammâ korhum andandur
Ki sebkate ede nâgeh tevsen-i ömrüm semendünden”* (s.544)

sınmak : “kırmak”

“sınmak” fiili DLT’ de “kırılmak, bozulmak, incimek” anlamlarıyla yer almaktadır (Atalay, 2006, s. 515). EUTS ‘de sınmak fiili “kırılmak, parçalanmak” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 204). ETG ‘de de aynı şekil ve anlamlarında geçmektedir (Gabain, 2007, s. 293). TaS’ de daha fazla anlamı ihtiva etmektedir: “1. Kırılmak, parçalanmak. 2. Zayıf düşmek, âciz kalmak. 3. Yenilmek, mağlup olmak, bozguna uğramak. 4. Kaybolmak, yitmek. 5. Bozulmak. 6. Azalmak, şiddetini yitirmek” (TaS, 1983, s.186). Buradan hareketle söz konusu sözcüğün şeklinde herhangi bir değişiklik yaşamadan Fuzûlî’nin şiirlerinde kendisine yer bulduğu söylenebilir.

*“Tılsım-ı genc için min ism-i a’zam yâd dutdun dut
Tılsımı sındırup genci tüküp ismi unutdun dut”* (s.129)

*“Dâm-ı gâh-ı ıskdan dut bi kenâr ey murg-ı dil
Sınmadan seng-i melâmetden per ü bâlün senün”* (s.379)

*“Mana mânend bir dîvâne suret bağlamaz gûyâ
Kalem sındurdu tasvîrüm kılandan sonra nakkâşum”* (s. 444)

“Sınmış müje tek halk gözünden ahıdur yaş

Nezzâre za'f-ı beden-i mûy-misâlüm" (s.462)

*"Bükülmüş kaddümi kurtara gör kullâb-ı zülfünden
Hatâdur çekmesün çoh bağı çökmüş bir **sinuk** yayı" (s.624)*

tapmak: "bulmak"

Söz konusu sözcük EUTS 'de "tapmak" şeklinde ve "bulmak, elde etmek" anlamlarında yer almaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 225). ETG 'de de aynı şekilde ve "bulmak, kazanmak" anlamlarındadır (Gabain, 2007, s. 297). DLT' de "bulmak, sezmek" anlamlarındadır (Atalay, 2006, s. 292). TaS' de bu fiil "1. İtaat etmek, tabi olmak, boyun eğmek, bağlanmak. 2. Takdim etmek, sunmak. 3. Bulmak, haiz olmak " anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla "tapmak" fiili Eski Türkçedeki biçimi ve anlamıyla Fuzûlî'nin şiirlerinde yer almıştır.

*"Hansı yerde **tapılır** nisbet sana bir genc-i hüsn
Hansı gencün ejderi zülf-i perîşânunca var" (s.225)*

*"Şem '-i şâm-ı fürkatem subh-ı visâli neylerem
Tapmışam yanmakda bir hâl özge hâli neylerem" (s.482)*

*"Ravza-i kûyunda **tapmışdur** Fuzûlî bir makâm
Kim ana cennet kuşu yetmez min ıl uçmağ ilen" (s.548)*

*"Cem'dür gönlün senün kim var men tek çohların
Men perîşânem ki **tapılmaz** mana bir sen kimi" (s.674)*

tapşirmek: "bırakmak"

"tapşirmek" fiili EUTS 'de "tenbih ve teslim etmek" anlamında kullanılmaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 225). ETG 'de sözcüğe rastlanılmamıştır. DLT' de yine "tapşirmek, ulaştırmak, teslim etmek" anlamlarındadır (Atalay, 2006, s. 326). TaS' de "tapşirmek" şekliyle geçen fiil, "1. Teslim etmek, tevdi etmek,

emanet etmek. 2. Yetiştirmek, ulaştırmak” anlamları ile yer almaktadır (TaS, 1983, s.203).

“Sensen ol hâtim ki ref’ etmiş cemî’-i hâkimi
Hâtem-i hükm-i nübüvvet **tapşurup** devrân sana” (s.33)

“Dün Fuzûlî ârızun görgeç revân **tapşurdu** cân
Lâfedüb derdi ki cânım var emânet-dâr imiş” (s.331)

“Işk devrânı mana **tapşurdu** Mecnun nevbetin
Hâlî olmaz nakş-ı erbâb-ı vefâdan bu bisât” (s.34)

“İstegün cân idi hâk-i rehüne **tapşurdum**
Yetdi ol hod yerine şimdi nedür fermânun” (s.393)

“Gamundan başa dün hasret eliyle ol kadar urdum
Ki subh olunca mürde cismümi toprağa **tapşurdum**” (s.448)

“Fuzûlî cânâ **tapşurdun** hayâlin şimdi rusvâsan
Sana kim der ki her nâ-mahreme ifşâ-yi râz eyle” (s.576)

“Hatîbin sanma sâdık mescidün kavliyle fi’l etme
İmâmın sayma âkil ihtiyârün ana **tapşurma**” (s.612)

yaşurmak: “örtmek, gizlemek”

“yaşurmak” fiili EUTS ‘de “saklamak, gizlemek” anlamlarında kullanılmaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 290). ETG ‘de “gizlemek” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 309). DLT’ de yine “örtmek, gizlemek” anlamlarındadır (Atalay, 2006, s. 351). TaS’ de aynı şekliyle geçen fiil, “1. Saklamak, gizlemek, örtmek, kapatmak. 2. Örtülmek, kapanmak” anlamlarına gelmektedir.

“Fuzûlîni **yaşur** ey za’f meh-veşler cafâsından
Ki meh-veşler kılurlar min cefâ bir mübtelâ görgeç” (s.163)

“Za'fum ilden **yaşurup** ahvalümi salılar velî
Nâle-i bî ihtiyârumdur kılan rusvâ menî” (s.621)

yeg: “iyi”

Söz konusu sözcük EUTS ‘de “yäg” şeklinde ve “yeg, iyi, pek iyi” anlamlarında yer almaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 292). ETG ‘de “yig, yeg” şekillerinde “daha iyi, mükemmel” anlamlarındadır (Gabain, 2007, s. 311). DLT’ de “yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı” anlamlarıyla geçmektedir (Atalay, 2006:239). TaS’ de “yig” madde başı ile “1. Daha iyi, üstün 2. Kuvvetli, baskın” anlamlarıyla yer almaktadır (TaS, 1983, s.245).

“Ey fuzûlî odlara yansun bisât-ı saltanat
Yegdür andan Hak bilür bir gûşe-i külhan mana” (s.37)

“Bâğ-bân ger meyi kılmam servüne ma'zur tut
Serveden **yegrek** gelir ol kâmet-i mevzun mana” (s.56)

“Geh nâz ü geh kirişme vü geh işvedür işün
Cânın sevenler olmasa **yeg** âşinâ sana” (s.76)

“Mukîm-i kûy-i derd eyler meni âh-ı ciger-sûzum
Bu aheng-i melâl-efzâya bundan **yeg** makâm olmaz” (s.284)

“Menden âhir çün kılur bîzârlıĝ esbâb-ı dehr
Dehr esbâbmdan ol **yeg** kim kılanı bîzârlıĝ” (s.356)

“Dağ-ı hicrân ile yanmakdan ciger kan olsa **yeg**
Mülk-i dil gam menzili olunca virân olsa **yeg**” (s.390)

yelmek: “koşmak”

Aşağıdaki beyitte “koşmak” anlamıyla geçen “yelmek” fiili EUTS ‘de yer almamaktadır (Caferoğlu, 2011). ETG ‘de ise “atla koşmak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 310). TS’ de “yilmek” şeklinde “1. Koşmak, acele etmek, esmek. 2. (Hayvan) Tırıs gitmek, eşkin yürümek, hızlıca yürümek” anlamlarında yer almaktadır (TaS, 1983, s.246).

“Işk etvârın müselleme eyledi gerdûn mana

*Munca kim **yeldi** yügürdü yetmedi Mecnun mana” (s.55)*

yügürmek “koşmak”

Söz konusu kelime EUTS ‘de “yügürmek” şeklinde olup “koşmak, yürümek” anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 306). ETG ‘de aynı şekildeki fiil “çabuk koşmak” anlamındadır (Gabain, 2007, s. 313). DLT’ de “yüg(ü)rmek” şekliyle geçen fiil “(at) koşmak, yüğrükçe koşmak, geçmek, seğırtmek” anlamlarında geçmektedir (Atalay, 2006, s. 375). TAS’ de “koşmak, hızlı gitmek” anlamlarıyla yer almaktadır (TaS, 1983, s. 254).

“Işk etvârın müselleme eyledi gerdûn mana

*Munca kim yeldi **yügürdü** yetmedi Mecnun mana” (s.55)*

*“Füzûn oldukça işkun germ olur eşküm **yügürmekde**
gerçi su bürûdet kesbini eyler hevâ görgeç” (s.162)*

*“Durğurma yolların **yügürüp** dutma ey sirişk*

Ol serv edende nâz ile bizden yana hırâm” (s.456)

*“Kanı göz yaşı kimi ehl-i nazar kim **yügürüp***

Bir içim su vere deşt-i gamun âvâresine” (s.597)

“Kapunda ham kadümi gezdürüp yürür gönlüm

*İtündürür **yügürür** her taraf kılâde ile” (s.606)*

yüküş: “çok”

“Çok” anlamına gelen bu sözcük EUTS 'de (Caferoğlu, 2011, s. 271), ETG 'de (Gabain, 2007, s. 306), EATS' de (Kantar, 2011, s. 708) “üküş” şeklinde geçip hepsinde de sadece “çok” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Fuzûlî'nin şiirlerinde tespit edilen “yüküş” kelimesi, biçim olarak söz başı “y-” türemesine uğradığı, buna karşın eski anlamını muhafaza ettiğini belirtmek mümkündür.

*“Töküp mey câm-ı mey dutmak temennâsın çıkar başdan
Yüküş kanlar töküp âlemde çoh hûn-âbe yutdun dut” (s.130)*

Sonuç

Divan şiiri metinleri arkaik söz ve unsurları barındırması bakımından önemli birer kaynaktır. Divanlarda şairler bilgi ve maharetlerini şiir vasıtasıyla okuyucuya sunma gayreti taşırken dildeki kalıplaşmış sözlerden, arkaik söz ve unsurlardan yararlanabilir. Devrinin Türkçesine hâkim olan Fuzuli de *Dîvân*'ında arkaik unsurlara yer vermiştir. Divandaki bu unsurlar eklerde görülenler ve sözcüklerde görülenler olmak üzere iki başlık altında incelenmiş ve sözcüklerde görülenlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Eklerdeki arkaikliğe –Aylın ve durur eklerinde rastlanılmıştır. *Dîvân*' da geçen yirmi beş sözcük arkaik özellik göstermektedir. Bu sözcükler EUTS'de, DLT' de ya da her iki sözlükte yer almaktadır ve kullanıldığı döneme göre eskidir.

Kısaltmalar

DLT: Atalay Besim (Çev.) (2006), *Dîvân-ı Lügâti't-Türk*.IV, TÜRK Dil Kurumu Yayınları, Ankara

EATS: Kantar Mehmet (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul

ETG: Gabain A.Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

EUTS: Caferoğlu Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TaS: (1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaynakça

- Atalay, B. (Çev.) (2006). *Dîvân-ı Lügâti't-Türk*.IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdem U., Filiz M. (2011). "Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), p. 1827-1834.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) Türk Dil Kurumu Yay, Ankara.
- Güneş, B. (2013). "Valeh Hacılar'ın Dilinde Arkaik Sözcükler" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(4) s.116-130.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.
- Küçük, S. (2013). "Zâtî Dîvânı'nda Arkaik Unsurlar" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, s.117-130.
- Ölmez, M. (2003). "Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine" *Mustafa Capolat Armağanı*, hz. A. Ata, M. Ölmez, Ankara, s.135-142.
- Özdemir, H. (2012). "Günümüze Göre Klasik Türk Edebiyatındaki Eskicil Unsurlar: İbn-i Kemâl Örneği" *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), p. 2501-2509.
- Özdemir, H. (2012). "Günümüze Göre *Sehî Bey Dîvânı*'ndaki Arkaik Unsurlar" *Karadeniz*, 15, s.90-100.
- Tarlan, A. N. (2001). *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.